

ARANY KRISZTINA

APÁK, FIÚK, FIVÉREK, ÜZLETI PARTNEREK

A XV. század első felében Magyarországon dolgozó firenzei családok együtműködésének formái

Az utóbbi évtizedek kutatásai meglepően sok és értékes adatot tártak fel a középkori firenzei–magyar gazdasági kapcsolatok témájában.¹ Világossá vált mind az adatok mennyisége, mind pedig sokrétűsége kapcsán, hogy, bár általánosságban véve a távolsági kereskedelem a gazdaságtörténet igen kis szelete, ugyanakkor feltehetően a legjobban dokumentált része is, melynek fényében a közép-kelet-európai régió gazdasági szerepéről alkotott általános kép jelentősen árnyalható. Jelen tanulmány a kereskedelmi kapcsolatok kevésbé ismert gazdaság- és társadalomtörténeti vetületére koncentrálva szeretne további adalékkal szolgálni a témakörben. Az elemzés tárgyát a szűkebb és tágabb rokonságnak a Magyarországon dolgozó firenzei üzletemberek tevékenységében betöltött szerepe képezi. A kérdés felvetése annál is inkább indokoltabbnak tűnik, mert lehetőséget nyújt arra, hogy az egyén (a kereskedő személye) helyett egy nagyobb társadalmi és gazdasági egység tevékenységét emeljük a figyelem középpontjába. Korábban a heterogén forrásokból származó, töredékes adatok sok esetben esetlegesen felbukkanó egyes firenzei üzletemberek képét sugallták, és tevékenységüket, lehetőségeiket elsősorban a magyarországi hatalmi viszonyok, egy-egy történelmi személyiséghez fűződő kapcsolataik függvényében igyekeztek meghatározni. Ezek valóban jelentős tényezők, de az érem másik oldala, firenzei társadalmi, gazdasági háttertük a homályban maradt, pedig joggal feltételezhető, hogy döntéseiket, üzleti tevékenységüket ez is jelentősen befolyásolta.

A firenzei üzletemberek jelenléte Magyarországon Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt (1387–1437) jelentősnek tekinthető.² A kutatás abban a szerencsés helyzetben van, hogy a korszak általános forráslehetőségeihez képest tevékenységük a firenzei és magyarországi források tükrében viszonylag jól dokumentáltak

1 *Teke*, 1995/a.; *Teke*, 1995/b.; *Draskóczy*, 1994.; újabban *Arany*, 2008.; *Arany*, 2007.

2 *Kubinyi*, 1973. 49. p.

mondható.³ Magyarországi működésük sokrétű, a központi pénzügyi igazgatásban betöltött kulcspozíciójuk, az uralkodó számára végzett diplomáciai szolgálataik mellett kereskedelmi és hitelezőtevékenységük is jelentős volt.

A vizsgálat tárgyát a Panciatici, Buondelmonti, Corsini, Melanesi (esetenként „Milanesi” alakban), a Lamberteschi, az Attavante (egyes forrásokban „Ottavanti”), a Noffri és Manini (esetenként „Mannini”) családok képezik. Az első hat család kiválasztását elsősorban az indokolja, hogy Firenzéből több családtag vett részt a magyarországi ügyletekben akár személyesen, akár befektetőként. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy mind magyarországi tevékenységük, mind firenzei háttérük és rokonságuk jól dokumentált. A Noffrik és Maninik esetében elsősorban a magyarországi tevékenységükkel kapcsolatban fennmaradt okleveles anyag, letelepedésük és a magyar nemességbe történő beolvadásuk indokolja a választást. Végül, de nem utolsósorban a fent felsorolt családok vagyoni szempontból az 1420-as évek firenzei társadalmának keresztmetszetét adják. A Panciatici fivérek Firenze 4. és 5. legvagyonosabb polgárai az 1427. évi Catasto alapján, tehát látszólag a bankár-kereskedő elit felső rétegének képviselői az 1420-as évek elején. A Melanesik és a Lamberteschi klán egyes családjai a közép-magas vagyoni háttérrel rendelkezők közé tartoztak ekkoriban. Ezzel együtt, a kereskedő családok közé tartozó Lamberteschi és Manini családok vagyoni helyzete hanyatlott ebben az időszakban. A Buondelmonti és Corsini családok előkelő társadalmi ranggal rendelkeztek ugyan, de az ő anyagi helyzetük is meggyengült ekkoriban. A rangsor alsó végére az Attavanti család sorolható, akiket egyenesen „*miserabile*”-ként, azaz adóztatható vagyonnal nem rendelkezőként tüntettek fel maguk a firenzei adóhivatalnokok is.

A fent felsorolt családok magyarországi tevékenységét a szűkebb értelemben vett firenzei családokra, illetve tágabb értelemben az általuk alkotott klánokra vonatkozó főbb gazdaság- és társadalomtörténeti jellemzők helyezhetik tágabb kontextusba.⁴ Ezért nem érdektelen a firenzei családok és rokonságok gazdaság- és

3 Jelen tanulmány forrásbázisát elsősorban az 1427. évi firenzei Catasto adóbevallásai és a firenzei Signoria diplomáciai levelezésének anyaga alkotja: ASF Catasto. A Catasto-ról részletesen lásd: *Herlihy–Klapisch*, 1988. A Catasto mutatói elérhetőek az alábbi honlapon: Online Catasto of 1427, www.stg.brown.edu/projects/catasto/overview/); A XV. századi firenzei adózási rendszerről lásd *Molho*, 1971.; *Conti*, 1984. A diplomáciai anyag: ASF Fondo Signori, Carteggio Dieci di Balìa, Otto di Pratica, Dieci di Balìa, Missive, Legazione e commissarie; ASF Signori, Carteggio Missive e Responsive – I. cancelleria.

4 A rokonságról és klánról általánosságban lásd: *Goody*, 1983. 222–239. p.; *Herlihy*, 1995/a. Toszkánára vonatkozóan lásd: *Herlihy–Klapisch*, 1988. 18. fejezet: Parenti e affini, 709–746. p.; *Herlihy*, 1995/d.; *Kirschner*, 2004. 82–84. p.; *Avray d’*, 2002. 188–217. p.; *Lansing*, 1991.; *Najemy*, 2006. *Chapter* 8. Family and State in the Age of the Consensus. 219–249. p.

társadalomtörténetére vonatkozó nemzetközi szakirodalom eredményeinek rövid ismertetése.

Peter Spufford egy előadásában Firenzét „*kibocsátó*” városként jellemezte, amely nemcsak befogadott idegen üzletembereket, de maga is jelen volt a regionális központokban kereskedő-bankárai révén. Spufford ezt a vezető gazdasági szerep megőrzésének fontos kritériumaként értékelte, amely – mint hangsúlyozta – ellensúlyozta a pénzügyi, kereskedelmi viszonyok változásainak esetleges negatív hatásait.⁵ Ezeknek a távolsági kereskedelemben érdekelt firenzei kereskedőtársaságoknak a sikere azonban jelentős mértékben az egyéni képességeken, ismereteiken, rugalmasságon és kezdeményezőképeségen alapult. Ezért a kereskedő családok minden szóba jöhető eszközzel támogatták és fejlesztették ezeket a tulajdonságokat a fiúgyermeknél. Jogi helyzetük rendezésén túl a családfelelősségeihez mérten igyekezett tőkét biztosítani számukra, arra ösztönözve őket, hogy saját vállalkozásba kezdjenek. Ezen felül a megfelelő gyakornoki hely és az első megbízások megszerzése érdekében a család firenzei és nemzetközi kapcsolatrendszere is a fiatal generáció rendelkezésére állt.⁶ Mindez a kereskedőcsalád alapvető érdekét szolgálta, hiszen anyagi biztonsága a következő generáció üzleti tevékenységének függvényében változott, esetenként gyorsan és látványosan hanyatlott.⁷ Ennek egyik fő oka abban keresendő, hogy a kereskedőcsaládok szükségszerűen vagyonuk jelentős hányadát kereskedelmi ügyletekbe és közkölcsonókba fektette be, és nem földbirtokokba. Az ingatlanok a családi és rokonsági vagyonszerkezeten belül tapasztalható túlsúlya azoknak a nemesi eredetű családoknak az esetében volt elsősorban jellemző, amelyek, bár már beköltöztek a városba és többkevesebb sikerrel részt vettek az üzleti életben is, feltehetőleg mind nemesi származásuk hagyományait követve, mind anyagi biztonságukra figyelemmel a birtok vásárlását tekintették elsődleges célnak befektetéseik során.

A firenzei városi elitet alkotó rokonság, az úgynevezett „*casa*” illetve „*consorteria*” mindazokat magában foglalta, akik ugyanazon családnevet viselték.⁸ Az apai ágú klán, mint kollektív csoport, többféle forrásban tetten érhető a XIII. századtól

5 Spufford, Peter: From Venice to London. The Decline of Financial Centres in Europe. Az előadás a Közép-európai Egyetemen, Budapest, 2007. november 8.-án hangzott el.

6 Kuehn, 1982.

7 Herlihy, 1995/b. 212–213. p.

8 Herlihy, 1987. 116. p.; Klapisch, 1991. 208. p. Állandósult alakú családnevekről ebben a korszakban nem lehet még beszélni, a családnev használata sem volt általános még az egyébként nagyon fejlett firenzei városi társadalom körében sem. A Catasto adatai szerint a Firenze városi lakosság mintegy 36%-a, a Firenze uralma alatt álló más városok lakosságának 20%-a, a vidéki lakosság 9%-a használt csak családnevet a keresztnév és az apát jelölő patronimikum

kezdve: a jogszolgáltatással kapcsolatos iratokban, az írásba foglalt egyezségektől kezdve a jogi felelősséget kodifikáló törvényszövegeken, valamint a közjegyzői és pénzügyigazgatási forrásokon át egészen az adóbevallásokig. Az apaági rokonság szolidaritása és integritása egyértelműen kifejezésre jut a korabeli „*ricordanze*” könyvekben is, ahol a bevezető oldalakat a közös ősök és a leszármazás ismertetésének szentelték sok esetben. Ezt követően kronologikus rendben rögzítették az üzleti ügyek és a háztartás ügyeit. Ezek a bejegyzések jól tükrözik a klán, mint politikai és gazdasági egység szerepét.⁹

A klán közösen viselt felelőssége a szenzitív, jelentős városi tisztségek (pl. a Monte Comune, azaz Firenze állam köztartozását kezelő alap tisztviselői stb.) választhatóságát szabályozó, a nepotizmust tiltó statútumokban is megfigyelhető. Ezek a törvények az apaági rokonságot politikai és gazdasági érdekcsoportként kezelik.¹⁰ Gazdasági szempontból kiemelendő az 1425-ben hozott adótörvény, amely törvénybe foglalta az apajogú klán kollektív felelősségét tagjainak határidőre történő adófizetését illetően. Ugyanakkor az adócsalók ingatlan vagyონának Firenzében történő elkobzása esetén kimondta a klán elővásárlási jogát az adott ingatlanra.¹¹ A normatív források által sugallt egységen belül, illetve azon túl — mint azt a szakirodalom is hangsúlyozza — a firenzei rokonságok tagjaikat határozottan a független tevékenység elindítására ösztönözték.¹² Közös kereskedelmi–pénzügyi tevékenység, társaság-alapítás esetén is ügyeltek arra, hogy világosan elkülönítsék és írásba foglalják a résztvevő rokonok tőkehányadát és nyereségarányát.

Természetesen az anyai, illetve a házasság útján szerzett („*parentado*”) rokonsági viszonyaikat is számon tartották.¹³ A tiszteletreméltó házasságok jelentőségéről írt Giovanni di Pagolo Morelli „*ricordanze*” kötetében.¹⁴ Az atyafiak („*parenti*”) döntőbíróként is működhettek családi és rokonsági vitás ügyek, adósságok, elmaradt

mellett. A családnév a közös őstől való leszármazás jelentősége, a családnál nagyobb egység, a szélesebb értelemben vett rokonsághoz tartozás tudata és tudatos vállalásaként értelmezhető. *Herlihy–Klapisch*, 1988. 730.p. A firenzei vezető városi rétegek névadási szokásairól, valamint a családi nevek használata és a család gazdasági és társadalmi státusza között lévő kapcsolat vonatkozásában lásd még *Herlihy–Klapisch*, 1988. 727–736. p.; *Molho*, 1994. 99. p.; *Molho*, 2000.; újabban *Najemy*, 2006. 179. p.

9 *Pitti*, 1986.

10 *Molho*, 1971. 63–73., 121–122. p.

11 *Molho*, 1971. 105. p.

12 Lásd újabban *Najemy*, 2006. 10. p.

13 A házasság által szerzett atyafiságról és az anyai ági rokonságról lásd *Molho*, 1994.

14 *Morelli*, 1986. 168. p.

hozomány kifizetés, illetve örökösödési kérdések, vagyon megosztás stb. esetén.¹⁵ Egyes kutatók szerint az anyai ági rokonság növekvő szerepe részben annak tudható be, hogy a Firenzében általános házassági minta értelmében gyakori volt a viszonylag nagy korkülönbőség a házastársak között, akik gyakran egymást követő generációkhoz tartoztak.¹⁶ Ezt a folyamatot tükrözi az anyai ágú rokonság megjelenése a városi törvényekben a XV. század közepétől fogva: a kollektív felelősséget viselő rokonságot kiterjesztették negyedíziglen az anyai rokonsággal.¹⁷ A jogi értelemben vett rokonság köre tehát bővült a XV. században, amikor, Giovanni Rucellai Zibaldone-ját idézve, a vezető társadalmi réteg tagjait házassági kapcsolatok kötötték össze.¹⁸

Tanulmányomban elsősorban a firenzei „adózási” háztartásra vonatkozó forrásokat vizsgálom a XV. század első felében Magyarországon dolgozó firenzei üzletemberek szűkebb és tágabb értelemben vett rokonságának rekonstrukciója céljából.¹⁹ Ennek értelmében az egyező családi névvel rendelkező családfők bevallásai kerültek kiválasztásra, tehát a vizsgálat elsősorban egyes üzletemberek apai ágú rokonságára terjed ki. Az alábbiakban, elsősorban a firenzei rokonság és a Magyarországon dolgozó rokonok száma, együttműködésének és szolidaritásának formái kerülnek elemzésre, különös tekintettel az üzleti tevékenységben történő részvételle. A közös háztartás és jövedelmek kapcsán a Firenzében általános minták és a magyar királyság területén rövidebb-hosszabb időre letelepedő családokra vonatkozó adatok összevetése a cél. A korábbi generációk tevékenységének és kapcsolatrendszerének, valamint a Firenzébe visszatérő üzletemberek és utódaik pályájának kutatása pedig adalékkal szolgálhat a magyarországi választásaik lehetséges motivációira.

A vizsgálatra kiválasztott családok kis száma természetesen felvetheti a túlzott általánosítás veszélyét, ugyanakkor kevés család és rokonság dokumentáltsága tesz lehetővé ilyen jellegű összehasonlító elemzést. Ennek értelmében, bár az eredményeket kellő óvatossággal kell kezelni, mégis bepillantást nyújthatunk a Magyarországon dolgozó firenzeiek gazdasági és társadalmi hátterébe.

15 *Klapisch*, 1987. 68–86. p.; döntőbíráskodással és joggal kapcsolatban lásd: *Kuehn*, 1991. 19–75. p.

16 *Klapisch*, 1987. 86. p.

17 *Klapisch*, 1991. 213. p.

18 *Rucellai, Giovanni*: Zibaldone Quaresimale. Idézi: *Molho*, 1994.

19 A háztartások és a vérrokonság kérdése z adózási források alapján természetesen nem kockázatmentes, lásd *Molho*, 1994. 203. p.; *Klapisch*, 1987. 25. p.

A vizsgált családok és rokonságok gazdasági helyzete

Mielőtt a javasolt kérdések vizsgálatára rátérnénk, nem érdektelen általános információval szolgálni a vizsgált firenzei klánok pénzügyi és társadalmi helyzetére vonatkozóan.

Az 1427. évi firenzei Catasto anyagait szemlélve az elemzett családok között vagyoni rangsorban a *Panciatichi*-k előkelő helyen szerepelnek. Pistoia város egyik legjelentősebb oligarcha családjának leszármazottai voltak, a család korábbi generációi is kereskedéssel foglalkoztak.²⁰ Giovanni és Gabriello di Bartolomeo Panciatichi a firenzei Catasto elrendelését megelőző évtizedekben költöztek Firenzébe. A nevükkel fémjelzett két háztartás Firenze teljes vagyonának 1,7%-át birtokolta 1427-ben.²¹ Giovanni di Bartolomeo és fiai Budán és Velencében alapítottak társaságot hosszú távra.²² Az apa — adóbevallása alapján — az ötödik leggazdagabb ember Firenzében a maga 52.820 firenzei forint adózás előtti vagyonával.²³ Az adóbevallásban szereplő üzleti eredményeiket igazolni látszanak a jelentős kölcsönök, amelyeket ugyanebben az időszakban nyújtottak az államadósságot kezelő „*ufficiali di banco*”-nak.²⁴ Ugyanakkor a valós anyagi helyzetüket feltehetőleg nem tükrözi a bevallás. A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint 1424-ben megpróbálták elhagyni Firenzét a rájuk kivetett magas adók miatt.²⁵ Pénzügyi problémáik jól példázák a Firenzében ekkoriban tapasztalt általános pénzügyi válságot. Számos, egyébként vagyonos kereskedő család szembesült a növekvő adók terhével és az ugyanakkor kialakuló készpénzhiánnyal. Ennek következtében arra kényszerültek, hogy vagy ingatlan vagyonuk egy részének értékesítése útján, vagy hitelek felvételével próbáljanak pénzhez jutni adótartozásuk rendezése érdekében. Mindez viszonylag gyorsan a család csődjéhez vezethetett.²⁶ A *Panciatichi*-k esetében a Magyarországon 1435-ig működő társaságuk tehát feltehetőleg az adófizetés elkerülését is szolgálta.

A *Lamberteschi* klán két generációja dolgozott Magyarországon. Az idősebb generációhoz tartozó családtagok a vagyonos firenzei polgárok közé számítottak. Bernardo di Lamberto Lamberteschi — aki befektetőként vett részt rokonai magyarországi tevékenységében — 1427-ben 43.327 firenzei aranyforintra rúgó adózás

20 *Herlihy*, 1967.

21 *Herlihy-Klapisch*, 1988. 343. p.

22 *Arany*, 2008. 288–289. p.

23 *Conti*, 1984. 345. p.; *Arany*, 2008. 287–288. p.

24 *Molho*, 1971. Appendix E, 217. p.

25 *Conti*, 1984. 345. p.

26 *Molho*, 1971. 98–99. p.

előtti vagyont vallott be.²⁷ Még 1430 és 1432 között csúcsosodó pénzügyi válság idején is mintegy 34.825 aranyforint értékben nyújtott kölcsönt társasága a firenzei kormányzatnak.²⁸ Rokona, Andrea di Tommaso Lamberteschi szintén ugyanebben az időben fektetett be Magyarországon fiai, Giovanni és Niccolo di Andrea révén. Az ő bevallott vagyona 1.584 aranyforintra rúgott, ezzel a közepes vagyonú családfők közé sorolható.²⁹ Az 1420-as évek válsága Andrea Lamberteschi pénzügyi helyzetét is megingatták. 1431-re üzleti partnerei bevallásai alapján elvesztette birtokai nagy részét.³⁰ Ezek túlnyomó hányadát a firenzei adóhivatali tisztviselők (ufficiali del Monte) az adóhátraléka törlesztése céljából értékesítették rokonának, Bernardo-nak, aki feltehetőleg a városi státúumok által biztosított elővásárlási jogával élt ez alkalommal. A fennmaradó birtokrészeket Giovanni fiának felesége, Albiera hozománya ellenértékeként kötötték le.³¹ A vagyoni skála alján szerepeltek ugyanakkor a Magyarországon dolgozó fiai, az egyébként Luxemburgi Zsigmond udvarában jelentős kiváltságokat kapott Giovanni és Niccolò, mivel apjuktól elkülönülten leadott bevallásuk szerint egyáltalán nem rendelkeztek adózás alá eső vagyonnal.³²

A harmadikként vizsgált *Melanesi* rokonságból a Budán társaságot alapító Tommaso és Simone di Piero szintén a közepesnél nagyobb vagyonnal rendelkező üzletemberek közé tartoztak.³³ A Firenze melletti Prato-ból származó nemesi család tagjai jelentős egyházi és városi tisztségeket láttak el szülővárosukban.³⁴ A fivérek apja, Piero di Filippo Melanesi Francesco di Marco Datini-nek, a korszak egyik legjelentősebb, és levéltára fennmaradása okán egyik legismertebb kereskedőjének az alkalmazottja, feltehetőleg közeli munkatársa és barátja volt a fennmaradt levelezésből ítélve.³⁵ Az 1427-es firenzei adóreform kapcsán Filippo di Filippo Melanesi és Magyarországon tartózkodó unokaöccsei, Piero di Filippo fiai közös adóbevallást

27 ASF Catasto, filza 27. fol. 199r–204v.

28 *Molho*, 1971. 180–181. p.

29 ASF Catasto, filza 27. fol. 84r–93v.

30 Cinello d'Ambruogio bevallása: ASF Catasto, filza 358. (1430. évi adóbevallás-kiegészítés). fol. 247r.

31 Monna Albiera 1438-ban már Francesco Quaratesi felesége volt, tehát a Magyarországon dolgozó Giovanni 1438 előtt meghalt. ASF Catasto, filza 486. (1438. évi adóbevallás-kiegészítés), fol. 53r.

32 ASF Catasto, filza 28. fol. 1039r–1039v.; *Teke*, 1995/b. 199. p.

33 *Herlihy–Klapisch*, 1988. 348–352. p.

34 *Fiumi*, 1968. 433–435. p.

35 Francesco di Marco Datini (1335 körül – 1410), Prato-i származású üzletember, a XIV. század második felében decentralizált, általános és specializált ipari, banki tevékenységi körű, egyéni vállalkozások, és esetenként fiókvállalatokkal rendelkező gazdasági társaságok rendszerét hozta

nyújtottak be 10.996 forint összvagyonot feltüntetve. A levonások után a Catasto hivatalnokai 3.389 aranyforintban állapították meg adóköteles vagyonukat.³⁶ Nyereségük nagy részét a budai királyi udvarral bonyolított kereskedelmi és hitelezési tevékenységük eredményezte. Tommaso Zsigmond familiárisa volt, feltehetőleg az uralkodó közvetlen pénzügyi tanácsadói közé tartozott.³⁷ A Prato-ban maradt rokonok is részt vettek a fivérek magyarországi ügyleteiben.³⁸

A *Buondelmonti* család Firenze egyik régi nemesi klánjához tartozott, amely az eddig bemutatott kereskedőcsaládoktól számos ponton eltért. Nem folytattak jelentékeny kereskedelmi, üzleti tevékenységet, ehelyett a klán bevételeinek és vagyonának nagy része ingatlanvagyonukhoz és egyházi alapítások adminisztrációjából származó közösen élvezett bevételekhez köthető.³⁹ A rokonság legalább három tagja jelent meg Magyarországon 1387 és 1437 között.⁴⁰ Gherardo di Gherardo Buondelmonti kereskedőként dolgozott itt a XV. század első két évtizedében. Tevékenységére nincs részletes adat az 1427. évi adóbevallások között. A mindössze 439 forint adózott jövedelemmel rendelkező fia, a szintén Magyarországon dolgozó Giovanni di Gherardo a leírandó veszteségek között említette apja ügyleteit.⁴¹ A családi hagyományoknak megfelelően Gherardo és fia vagyonának nagy része földbirtokokban feküdt, 1650 aranyforint értékben.⁴² Rokona, Andrea di Lorenzo Buondelmonti követként legalább két esetben, 1396-ban és 1412-ben járt Magyarországon, először, mint a firenzei kormányzat küldötte, míg a második

létre, melynek révén a korabeli Európa számos kereskedelmi központjában volt jelen. A szinte érintetlenül fennmaradt levéltára, mely üzleti képviseléseivel folytatott levelezését, magánlevelezését, és társasági számadáskönyveit is tartalmazza, egyedülálló lehetőséget nyújt a késő középkori távolsági kereskedelem, pénzügyletek vizsgálatára. A Datini levéltár anyagára és Datini tevékenységére lásd: *Melis*, 1962.; *Origo*, 1986. A Datini levéltárban őrzött levelezés on-line kutatható: ASPo, Fondo Datini, <http://datini.archiviodistato.prato.it/www/query.html>.

36 ASF Catasto, filza 77. fol. 249r.

37 *Kintzinger*, 2000. 444. p.; MOL DF 270238. (1435. okt. 18.)

38 ASF Catasto, filza 175. fol. 272r.

39 *Bizzocchi*, 1982. 4. p. Az egyházi patronátus jogáról a középkori Toszskánában lásd: *Bizzocchi*, 1987.

40 *Arany*, 2007/b. 495–496. p.; *Polidori*, 1843. 179. p.

41 ASF Catasto, filza 38. fol. 327r–329r. „*E piu molte persone che mi domandano danari che dichono avere gli avere da gherardo mio padre e sono piu centinaia di fl quelli che devono avere ma perché io sono stato in ungheria non ne sono informato epero insino a pochi io tornai [kiemelés tőlem – A.K.] non o potuto fare chonto*” („És többen vannak, akik pénzt követelnek tőlem, azt állítják, apámtól. Gherardo-tól járna nekik sok száz forint, mivel én Magyarországon voltam, nem tudok róla és csupán rövid ideje tértem vissza, és nem tudtam még elszámolni.”)

42 ASF Catasto, filza 74. fol. 40r–40v.

esetben XXIII. János pápa legátusaként.⁴³ Andrea di Lorenzo vagyonát tekintve a klán gazdag családfői közé tartozott, a rokonsághoz tartozó családfők többségének adóköteles vagyona ekkoriban már 1000 aranyforint alatt volt, ami a klán vagyoni hanyatlására utal.⁴⁴ 1416-ban bekövetkezett halála után fiai vagyonmegosztás mellett döntöttek, ennek keretében, egyik fia, Giovanni di Andrea, a későbbi kalocsai érsek hányada kifizetésre került.⁴⁵

Az 1427. évi adóbevallásokból ítélve a szintén előkelő származású fiatal *Corsini* fivérek nagyon rossz anyagi háttérrel rendelkeztek, amikor nagykorúsították és felvették őket a Mercanzia tagjai közé, hogy immár teljes jogú gyakornokként az apjuk Budára küldje őket a Melanesi és Panciatichi társaságokhoz 1429-ben.⁴⁶ A *Corsini* bankház egyike volt azon firenzei bankoknak, amelyek 1425-ben csődbe mentek a firenzei államnak nyújtott kölcsöneik miatt.⁴⁷ Giovanni di Matteo *Corsini* Giovanni Panciatichi-hez hasonlóan elvesztette vagyonát nagy részét az 1420-as években.⁴⁸

A vagyoni skála alján helyezkedik el Filippo di Simone Capponi és az Attavanti család valamint rokonság. A nagy múltú *Capponi* családból származó Filippo di Simone már 1412-től Magyarországon dolgozott a Panciatichi-k rokonaként és budai képviselőjüként.⁴⁹ 1427-ben leadott adóbevallásában Capponi magát fizetett faktorként határozta meg.⁵⁰ Bevallása szerint nem rendelkezett semmilyen befektetéssel, ez részben Firenzéből való távollétével magyarázható. Catasto-ja egy elszegényedett üzletember képét sugallja, aki, feltehetőleg agglegény bátyjával közös háztartást tartott fenn. Ennek a jellemzésnek ugyanakkor némileg ellentmondanak a Magyarországon fennmaradt források. Viszonylag nehéz elképzelni,

43 ASF Signori, Dieci di Balìa, Missive, Legazioni e Commissarie 2. 17v. 1396. április 25.; ZsOkt. III. köt. No. 2139. 1412. május 15.

44 *Bizzocchi*, 1982. 16–17. p.

45 *Bizzocchi*, 1982. 21. p. Giovanni di Andrea Buondelmonti kalocsai érsekségére vonatkozóan lásd *Katona*, 2001. 228–232. p.

46 *Petrucchi*, 1965. 130–131. p.; *Herlihy–Klapisch*, 1988. 783. p.; A *Corsini* klánról lásd *Passerini*, 1858/b.; Az 1308-ban felállított kereskedelmi bíróság, a Mercanzia fennmaradt könyvei szintén gazdasági jellegűek. Náluk regisztrálták a kereskedelmi tevékenységet végző, nagykorúvá nyilvánított firenzei személyeket. Emellett a városban és külföldön tevékenykedő firenzei üzletemberek vitás ügyeinek vizsgálatát, kereskedelmi megbízásokat (*accomandite*) és vitás örökösödési ügyeket tartalmaznak, I. ASF Archivio della Mercanzia, lásd *Arany*, 2007/a. 961. p. 94. lj., *Arany*, 2008. 284. p.

47 *Molho*, 1971. 153. p.

48 ASF Catasto, filza 20. fól. 876r–882r.

49 ASF Signori, carteggi, missive- I. cancelleria 29. fol. 26r. 1412. augusztus 13. A Capponi családról lásd *Kent*, 1977.

50 ASF Catasto, filza 17. fól. 479v–481v.; *Arany*, 2008. 289. p.

hogy egy ilyen mértékben elszegényedett polgár beházasodhatott volna a hatalmas vagyonnal rendelkező Panciaticchi családba.⁵¹ Kapun Fülöp, ahogyan a magyarországi források említik, Zsigmondnak is jelentős hiteleket nyújtott, amiért viszonzásul kiváltságokat kapott. Feltehetőleg vagyoni helyzete az utóbbi adatok figyelembevételével jobb volt leadott bevallásában szereplő adatoknál.⁵²

A Firenze környéki Castelfiorentino-ból származó *Attavanti* család szintén a nagy múltú nemzetségek közé sorolható. Az apa, Domenico di Bartolo priori hivatalt töltött be Firenzében 1415-ben és 1422-ben, és más fontos városi hivatalokra is kisorsolták, de fennmaradt levelei már az 1300-as évek végén a család elszegényedéséről tanúskodnak.⁵³ 1427. évi bevallásuk alapján adózás alá eső bevételeik és vagyonuk nem volt, és ezt az adóhivatal tisztviselője is megerősítette, aki a bevallás hátlapjára a „miserabili” bejegyzést vezette rá.⁵⁴ Leonardo di Domenico Attavante és öccse, Cristofano bizonyosan Magyarországon tartózkodott 1427 és 1439 között. Először a Fronte-Carneseccchi cég alkalmazásában álltak Budán, Leonardo később zágrábi harmincadosként dolgozott Giovanni di Nofri megbízásából. Zágráb városában ingatlan vagyonnal rendelkezett és városi hivatalokat viselt.⁵⁵ 1439-ben minden vagyonát eladta és hazatért Firenzébe.⁵⁶

A Noffrik és Maninik esetében nem találtam egyértelműen beazonosítható adóbevallást.

Tekintetbe véve, hogy a *Manini* fivérek közül csupán ketten, Angello (Agnolo) és Pape (Iacopo) tartózkodtak Magyarországon az 1427-es Catasto idején, míg Francesco, Odoardo, Giovanni és Márk csupán az 1440-es évek elején tűnik fel a magyarországi okleveles anyagban, felmerül a lehetőség, hogy rokonok voltak ugyan, de esetleg nem testvérek.⁵⁷ Ezt a feltevést támasztja alá Antonio di Giovanni Mannini 1427. évi Catasto bevallása, melyben gyermekei között felsorolja 26 éves Giovanni, 24 éves Francesco és mindössze 9 éves Odoardo nevű fiát, aki ekkor még az életkor megjelölésének bizonytalanságát figyelembe véve sem dolgozhatott Ma-

51 *Passerini*, 1858/a. Tavola V, 76. p.

52 ZsOkt. VI/1910. (1418. máj. 14.); uo. VI/2369. (1418. szept. 24.)

53 A városi hivatalviselésre lásd az online *Tratte* anyagát: Online *Tratte*. A velencei levelezést lásd ASPo, Datini, 1116.289., n. 131951. Domenico di Bartolo Attavanti levele Giovanni di Bartolomeo di ser Giovanni-nak, Firenze, 1399. 09. 15. – Velence.; ASPo, Datini, 1116.289., n. 131950. Domenico di Bartolo Attavanti levele Giovanni di Bartolomeo di ser Giovanni-nak, Firenze, 1397. 09. 129. – Velence.

54 ASF Catasto, filza 45. 706r.; ASF Catasto, filza 42. fol. 313r–v.

55 *Tkalčić*, 1889. VI. 29. lásd még *Teke*, 1995/b. 206. p. és *Budak*, 1995. 691. p.

56 *Budak*, 1995. 691. p.

57 *Draskóczy*, 1994. 129–130. p.

gyarországon a királyi sókamarák tisztviselőjeként.⁵⁸ Ellenben a magyar okleveles anyagban már 1424-ben is feltűnik Angello és az 1427-ben először említett Pape, utóbbi az ekkor önmagát 31 évesnek valló Papi di Salvestro Mannini.⁵⁹ Angello és Márk nevű „fivérek” beazonosíthatatlanok a firenzei adóforrásokban.⁶⁰ Egyes genealógusok állítása szerint a Manini család egy ága korábban érkezett Magyarországra, eszerint megfordultak már a magyarországi Anjouk udvarában is, diplomáciai feladatokat láttak el Nagy Lajos király megbízásából Angliában.⁶¹ A Manini-k története egyébként a szerteágazó firenzei családok sorsát jól szemlélteti: a család egyik ága a XIV. század elején Velencében, egy másik pedig a Velence uralma alatt álló Friuli-ban telepedett le.⁶² Kétségtelen, hogy a Manini/Mannini cég, éppen Antonio di Giovanni és Salvestro di Giovanni vállalkozása a XIV. század végén Londonban jelentős banki és kereskedelmi tevékenységet folytatott, de az általam ismert források nem támasztják alá egy kifejezetten magyarországi–angliai ág létezését a XIV. század második felében. Odoardo és Francesco fennmaradt olasz nyelvű levelei ellenben arra utalnak, hogy olasz anyanyelvi környezetből származtak, tehát a Magyarországon tevékenykedő első generációnak tekinthetőek.⁶³

-
- 58 ASF Catasto, filza 34. 131r.; Arról az Antonio di Giovanni Mannini-ről van szó, aki 1412-ben, zárándokútja alkalmával találkozott a magyar Tari Lőrincsel Dublinban. A találkozásról levélben számolt be Corso di Giovanni Rustichi-nek. A levél kivonatos másolatban maradt fenn fivére, Salvestro di Giovanni Mannini és Alamanno Mannini (talán a magyarországi Pape apja) töredékes Ricordanze-iban, ami jelenleg a Biblioteca Nazionale Centrale-ban (Firenze) őriznek: Cod. Magliab. XXV. 595, c. 423. újabban lásd *Cardini*, 1997. 48. p.)
- 59 MOL DL 27154. (1424. jan. 7.); *Draskóczy*, 1994. 130. p.; Papi di Salvestro Mannini és anyjának, a firenzei rokonok által benyújtott bevallása ASF Catasto, filza 33. (1433. évi adóbevallás). 474r.; ASF, Catasto, filza 62. fol. 337r. „*Papi di Salvestro Manini che sta in Ungheria resta a dare fl 18.*”
- 60 MOL DL 14344. (1450. márc. 18.) Angello-t az oklevelekben általában Angello Mannini-ként említik, ugyanakkor Hunyadi hivatkozott pallosjog-adományozó oklevelében Angello-t Bardi Angelo-nak nevezi, ami lehet az Agnolo di Bardo latin formája is. Amennyiben a Bardo patronímiaként értelmezhető, akkor a távolabbi Manini rokonsághoz tartozhatott. Mindenestre az oklevélben szereplő Bardi név valószínűleg nem hozható összefüggésbe a firenzei Bardi nemzetséggel.
- 61 *D’Alia*, 1940. 36. p.
- 62 *Clarke*, 2002.; Az Udinei Állami Levéltár (Archivio di Stato di Udine, ASUD) őrzésében található családi levéltárak egyike az Udinében letelepedett Manini család XV–XVIII. századból fennmaradt iratanyagát tartalmazza, lásd http://www.archivi-sias.it/Scheda_Complezzo.asp?FiltroComplezzo=4623872 (Utolsó letöltés ideje: 2009.06.15.)
- 63 Olasz nyelvű levelezésüket lásd MOL DL 44503. (1448. márc. 27.), 44504. (1448. máj. 8.), 44535. (1448.); 44536 (1448. okt. 22.), 44537 (1448.), 45004 (1462. márc. 20.). A Manini,

A *Noffrik*, köztük is a magyarországi Noffri (Peleskei, 1430 után Bajmóczi) családot megalapító Noffri di Bardo nem azonosítható bevallóként a firenzei anyagokban.⁶⁴ Közvetetten is mindössze egy bejegyzés szerepel rá vonatkozóan egy másik, a magyarországi ügyletekbe befektető firenzei üzletember adóslistán, a régi adósok között.⁶⁵ Emellett Rinaldo di Maso degli Albizzi követjelentésében Filippo Scolari faktoraként szerepel.⁶⁶

Fiai feltehetőleg nem szándékoztak fenntartani firenzei állampolgárságukat, mert nem adták le bevallásaikat a firenzei adóhatóságnak. Zsigmond 1430-ban kelt adománylevele szerint magyar, feltehetőleg nemesi származású anyától származtak.⁶⁷ Ezért az elemzés a Noffri di Bardo által alapított magyar nemzetség tevékenységére korlátozódik. A család magyarországi életét három generáción keresztül dokumentáló magyarországi források indokolják elemzésre történt kiválasztásukat.

A firenzei rokonság részvétele a magyarországi üzletekben

Firenzében sok formája és módja létezett a rokonság közös üzleti tevékenységének. Több példa van megbízó és megbízott ügynöki, egyenrangú üzleti partneri kapcsolatra is a tágabb értelemben vett rokonság körében, mégsem ez volt az általános gyakorlat. Ezzel szemben a Magyarországon dolgozó firenzeiek között egyes családok és klánok több, esetenként egymást követő generációkhoz tartozó, közös ügyleteket bonyolító tagja is feltűnt ugyanabban az időszakban.

(később Szentpéterszegi, majd Kodori) család magyarországi tevékenységére lásd *Kádár–Tagányi–Réthy–Pokoly*, 1900–1905. I–VII. p.; *Jakó*, 1990. I./261., 340., 939., 1384., 1471., 1535., 1569–1570., 1597., 1686., 1136., 1151., 1178., 1223., 1312., 1597., 1732., 1764., 1776., 1841., 2083., 2167., 2181–2182., 2191., 2283–2284., 2372. Pape Manini kapcsán lásd *W. Kovács–Valentiny*, 2006. No. 437., 439.

64 A Noffrikra lásd *Ernyei–Szerémi*, 1912. 676–686. p. A firenzei levéltári anyagban is Noffri di Bardo formában szerepel a neve és semmilyen utalás sem szerepel a Bardi rokonsághoz való tartozásra, ezért, a korábbi vélekedésekkel szemben, valószínűleg nem volt rokoni kapcsolatban a neves firenzei nemzetséggel.

65 ASF Catasto, filza 61. fol. 871r–874r. „*Dinanzi a voi signori ufficiali del chatasto Giovanni di Michele del messer Parente e Nofri suo figliuolo.*” Uo. fol. 872v. „*più debitori rimasero nel 1414 achomune con Parente mio fratello i quali sono falliti: Nofri di Bardo ista a Buda fl 36 ...*”. Uo. fol. 873r. Magyarországi vonatkozásban szerepel még uo.: „*Pagholo del Berto [Charneseccchi] in Ungheria fl 80*”.

66 *Guasti*, 1869. 579. p.

67 *Ernyei–Szerémi*, 1912. 677. p.

Az itt dolgozó családok esetében két generáció tagjai dolgoztak együtt: apa és fia/i, nagybátya és unokaöccs/ei. Nagyrészt a fiatalabb generáció tagjai jelentek meg az ország területén az apjuk és más befektetők által a gondjukra bízott áruval, mint faktorok. Ezekben az esetekben is azonban követve a Firenzében bevett gyakorlatot, világosan meghatározták az ügylet résztvevőinek tulajdoni hányadát és nyereségarányát. Az adóbevallásokban is gondosan rögzítették a fenti részesedési arányokat, erre jó példa a Lamberteschi család. Az apa, Andrea di Tommaso és a klán egy másik tagja, Bernardo di Lamberto Andrea három fiát, Niccoloto-t, Piero-t és Giovannit küldte Magyarországra szövetekkel 1419 és 1429 közötti időszakban. Andrea di Tommaso Lamberteschi adóbevallásában a szakirodalom által is gyakran idézett bejegyzést tette 1427-ben, miszerint „kölcsonadott fiainak 5000 aranyforintot magyarországi kereskedés céljából, de ők letagadják tartozásukat, fellázadtak ellene, nem adják meg a tiszteletet, és semmi segítséget nem várhat tőlük”.⁶⁸ Az amúgy nehéz anyagi helyzetben levő, adósságai miatt börtönt kockázató apa üzleti kapcsolatban állt más magyarországi firenzeiekkel is, adósaik közt említi a Melanesik budai társaságát 200 aranyforint tartozással selyemszövetekért, míg a váradi püspököt 401 aranyforint tartozással, amelyet örököseinek követelnek.⁶⁹ Emellett társasága volt Velencében is, feltehetőleg szintén Bernardo di Lamberto-val közreműködve, tehát a fiai egy jónak mondható kapcsolatrendszer kaptak készen. A családi viszonyok azonban megromlottak, és ez az üzleti kapcsolataikra is kihatott. Bernardo di Lamberto befektetései is rosszul alakultak Magyarországon, a Melanesik budai képviselőjéhez küldött szövet, és az unokaöccsei révén magyarországi értékesítésre szánt áru ellenértéke a kinnlevőségek között szerepel bevallásában.⁷⁰ Bernardo a következő években felvásárolta Andrea földjeinek egy részét annak adótartozásai miatt. A nemzetség tagjaként, firenzei szokás szerint ehhez joga volt.⁷¹ A Lamberteschi fiúk külön bevallást adtak le, ami szintén arra utal, hogy kapcsolatuk megromlott apjukkal, akinek rossz anyagi helyzete mi-

68 ASF Catasto, filza 27. fol. 92v. „... debitori: i figli 5000, stano inungheria non puo fare chonto con loro ...” „... Giovanni danni XLV costui [h]amoglie e no(n) [h]a figliuoli nicolo danni XXXVII no(n) [h]a moglie. De quali no(n) vi do bocche ne loro facti p(er)ché sono molti anni e passati rubellatisi dame e no(n) stanno in mia casa bene chella p(re)stanza dicho andrea e figliuoli ne fanno stima di me ne daloro posso ave(re) alchuno sussidio anomi disfacto e non so alchuna loro faccenda ne voglio chio sapia et per loro no(n) vogl(i)o ne graveza ne beneficio p(er) loro ...” Részben idézve angol nyelven: Brucker, 1983. 76. p.

69 ASF Catasto, filza 27. fol. 92r.

70 ASF Catasto, filza 27. fol. 199r–204v.

71 ASF Catasto, filza 486. 1-2 parti, aggiunta a tutti i quartieri dalla lettera A alla Z.

att rájuk háramló anyagi felelősségtől is igyekeztek szabadulni.⁷² A Lamberteschik tágabb rokonságának más tagjai is jelen voltak Zsigmond udvarában.⁷³

A Panciatichi-k magyarországi társaságának szerkezete eltér a Lamberteschi családtétől, bár itt is két együtt dolgozó generáció alkotja a vállalkozás magját. Giovanni di Bartolomeo, az apa és legalább két fia, közülük Zanobi hosszú ideig tartózkodott Budán, míg Antonio tarthatta a kapcsolatot a család budai, valamint a Giovanni Portinari-val létrehozott közös velencei társaságai és a firenzei bankházak között.⁷⁴ A céget alkotó két generáció tagjai együttes bevallást nyújtottak be az apa nevében, akit a fiúk ezzel adózási szempontból mindenképpen elismertek családfőnek.⁷⁵ Az apa Catasto-beli bevallása tartalmazza fiai tevékenységére vonatkozó bevallásokat is, ezek rövid adós-hitelező listák jelentéktelen összegekkel, amelyek feltehetőleg kisebb, személyes célra történt vásárlásokat takarnak. Leszögezhető tehát, hogy társaság feje és tulajdonosa egyértelműen az apa, aki maga is Budán tartózkodott az 1420-as években.⁷⁶ A Panciatichi család esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak a vérrokonság tagjainak együttműködését elemezhetjük, mivel Giovanni di Bartolomeo sógora, Filippo di Simone Capponi⁷⁷ is szerepet kapott a budai képviselő tevékenységében: Zanobi Panciatichi-vel együtt faktorként intézte a cég magyarországi ügyeit.⁷⁸ Giovanni fivére, a szintén vagyonos Gabriello di Bartolomeo is küldött szöveteket Magyarországra.⁷⁹

A Melanesi-k esetében szintén két generáció együttes üzleti tevékenységének eredménye a budai társaság. A két unokaöccs, Tommaso és Simone Budán tartózkodva irányították a céget, melynek firenzei hátterét a nagybátyjuk, Filippo di Filippo Melanesi biztosította. A két unokaöccs bevallása a nagybáty anyagához csa-

72 Catasto di Giovanni di Andrea Lamberteschi, ASF Catasto, filza 28. 1039rv.; lásd egy üzleti partnere, Iacopo di Barnaba Filipeschi bevallásának egyik bejegyzését: ASF Catasto, filza 18.fol. 944r.

73 Piero di Niccolo Lamberteschi kapcsán lásd *Shepherd*, 1825. 122–123. p.; *Teke*, 1995/b. 198. p.; Tommaso Lamberteschi kapcsán lásd *Teke*, 1995/b. 199. p.

74 Zanobi di Giovanni Panciatichi valószínűleg azonos azzal a „Zenobio Panzaci”-val, aki kiváltóságokat kapott Zsigmondtól. *Teke*, 1995/b. 198. p.; a velencei társaságról lásd: ASF Catasto, filza 32. fol. 297r. (Bardo di Antonio Altoviti); ASF Catasto (1431. évi adóbevallás-kiegészítés), 39. 338v–339r. (A Velencében lakó Michele di Giovanni di Marco prokurátora, Rinaldo di Sandro Altoviti útján.)

75 Catasto di Giovanni di Bartolomeo Panciatichi, ASF Catasto, filza 53. fol. 1004r–1020v.

76 *Passerini*, 1858/a. 77. p.

77 *Passerini*, 1858/a. Tavola V. 76. p.

78 Portata di Filippo di Simone Capponi, ASF Catasto, filza 17. fol. 479v–481v.

79 Campione della portata di Gabriello di Bartolomeo Panciatichi, ASF Catasto, filza 79. 134r–147r.

tolva található meg, ezt ők egyértelműen közös bevallásnak tekintették egészen 1433-ig, amikor különböző okoknál fogva Filippo kérelmezte a firenzei adóhatóságnál az elkülönült adózást. A vállalkozásuk, szerkezetét tekintve a Panciatichi-k helyzetéhez hasonló. Mégis, már az 1427-es bevallásban érezhető, hogy a budai vállalkozás nyereségi hányada a firenzei szokásoknak megfelelően pontosan meghatározott a nagybáty és két unokaöccse viszonylatában, míg a két unokaöccs a bejegyzések tanúsága szerint minden ingatlan és ingóvagyonát közösen kezelte. A magyarországi társaság listáiban és más forrásokban a Melanesi rokonság több tagjának neve is feltűnik.⁸⁰

Melanesi-k üzleti tevékenysége abban tér el a korábban bemutatott két családtól, hogy az elsősorban Magyarországra koncentrált. A bevallásban a nagybáty részéről külön feltüntetett vagyon elsősorban ingatlanvagyon volt, komolyabb mértékű önálló üzleti tevékenységet a viszonylag kis összegű adósság és hitelösszegek nem feltételeznek részéről. A Panciatichi-k ezzel szemben velencei társaságuk mellett nagyobb befektetésekkel rendelkeztek a klasszikus firenzei üzleti célterületek közül Londonban és Valencia-ban is, tehát a klasszikus mintát követve lehetőleg több régióban igyekeztek üzletelni és így csökkenteni az üzleti kockázatot. A Lamberteschi család esetében egy összetett szerkezet körvonalazódik, az eredetileg vagyonos apa feltehetőleg fiai számára igyekezett lehetővé tenni az üzleti életben történő elindulást, ennek köszönhetően adott nekik tőkét és árut a magyarországi kereskedéshez. Ehhez csatlakozott a rokonság egy másik vagyonos tagja is. A fiúk tevékenysége valóban Magyarországra korlátozódott bevallásuk szerint, míg az apa jelen volt befektetései révén a korszak jelentős üzleti központjában és egy idő után elhatárolódott fiai tevékenységétől.

Közös háztartás és közösen élvezett jövedelmek

A David Herlihy és Christiane Klapisch-Zuber által, az 1427. évi firenzei Catasto anyagait érintő kutatás kimutatta, hogy a fiatal felnőtt férfitestvérek általában nem maradtak egy háztartásban a családfő halála után. Ezzel ellenkezőleg, amennyiben a család anyagi helyzete, tehát az örökség lehetővé tette, igyekeztek minél nagyobb

80 Giovanni di Piero Melanesi váradi püspök, a budai társaságot alapító testvérpár fivére. *Engel*, 1996. I. köt. 77. p., *Lukacsics*, 1931–1938. I/880.; *Guasti*, 1869. II. köt. 552–613. p. (No. 972.); *Teke*, 1995/b. 198. p., *Kintzinger*, 2000. 444. p., Portata di Melanesi di Ridolfo Melanesi, ASF Catasto, filza 175. fol. 273r.; Bartolomeo Melanesi-re lásd Flórenczi Okmánytár I–II. MTA kéziratára. Ms 4994./ két kötet. II/29. 31.,33.. (1427. dec. 5. és dec. 28.; 1428. jan. 1.); *Teke*, 1995/b. 207. p.

tőkét kivonni saját üzleti tevékenységük céljaira.⁸¹ Amennyiben anyagi helyzetük nem tette lehetővé saját üzleti tevékenység folytatását, nőtt a lehetősége annak, hogy egy adózási és esetenként tényleges háztartásban maradjanak hosszú távra. A fennmaradt közjegyzői iratok tanúsága szerint azonban ilyen esetekben is írásba foglalták örökösödési hányadukat és vagyონrészüket a szűkebb vagy tágabb rokonság által közösen élvezett jövedelmek és ingó- és ingatlanvagyon esetében.⁸²

A Magyarországon dolgozó firenzei családok közös háztartással és együttesen élvezett jövedelmekkel kapcsolatos adatai kissé eltérő képet mutatnak. A Lamberteschi fivérek Magyarországon közös háztartásban éltek, a firenzei hatóságoknak leadott közös adóbevallásuk alapján az adózási háztartásuk is közös volt. Niccoló felesége, Albiera Firenzében tartózkodott, az adóbevallás egyik bejegyzése alapján, férje távollétében ő nyújtotta be a dokumentumokat a firenzei hatóságoknak.⁸³ Amennyiben a fivérek adóbevallása tükrözi tényleges anyagi helyzetüket, akkor a közös háztartás a firenzei mintának megfelelően elsősorban az anyagi problémákra lenne visszavezethető.

Ugyanakkor a viszonylag jelentős vagyont maguknak tudható Melanesi fivérek szintén közös háztartásban éltek Budán családjaikkal. Közösen benyújtott adóbevallásuk szerint közösen élvezett ingatlan jövedelmeik voltak. Tommaso di Piero 1427. évi bevallásukban említést tesz egy budai szőlőről, amely fivére, Simone házassága révén került a birtokukba. Minden, ügyletekkel kapcsolatos kinnlevőségük és tartozásuk közös elszámolásra került.⁸⁴ Az egy évvel korábban elhunyt harmadik fivér, Giovanni, váradi püspök már nem szerepel a bevallásban, bár püspöksége kapcsán nagy jövedelmeket élvezhetett. Egyéb források alapján tudjuk, hogy szoros kapcsolatban állt fivéréivel diplomáciai ügyeket érintő esetekben.⁸⁵

A központi pénzügyigazgatásban dolgozó Manini testvérek együttműködése hasonló képet mutat. 1463-ból fennmaradt, feltehetőleg régebbi hitelügyleteik

81 *Herlihy–Klapisch*, 1988, 688–691. p.; *Herlihy*, 1995/1, 211. p.

82 *Bizzocchi*, 1982. 4–11. p.

83 ASF Catasto, filza 28.fol. 1039v. „... *la detta mon[n]a albiera torna dipresso nella detta chasa che tegniamo a pigione e de det[ti] beni a vivere ... e questa scritta [h]ofatta io albiera perché giovanni e nicholo [beszúrva felette „Lamberteschi” – A. K.] sono in ungheria.*” A bevallások gyakran tartalmaznak információkat a dokumentum benyújtásának és eljuttatásának módjáról, ami történhetett hivatalos jogi képviselő vagy más személy, esetleg családtag megbízása útján. Ezek az adatok további, közvetett információt nyújtanak a család és rokonság együttműködésére.

84 A Melanesi fivérekre és magyarországi tevékenységükre lásd részletesen *Arany*, 2007/a. 946–961. p.

85 *Guasti*, 1869. No. 972.

adólistája alapján ketten, Odoardo és Angelo (Agnolo) közös hitelezői tevékenységet folytattak.⁸⁶ A család tagjai olasz nyelven leveleztek egymás között.⁸⁷ Mindketten sikeresen betagozódtak az erdélyi nemességbe házasságaik és a Hunyadi János által 1450-ban nekik adományozott közös birtok révén.⁸⁸ Amikor Odoardo 1457 körül meghalt, örökösök között vita alakult ki az osztott birtok tulajdonjogát illetően, amely csak 1463-ban rendeződött.

A Magyarországon hivatalt viselő és a központi pénzügyigazgatásban részt vevő családok esetében megfigyelhető a közös tevékenység és a közösen viselt felelősség. Mind a Manini, mind a Noffri családtagok megosztva viseltek esetenként hivatalt, helyettesítették, és esetenként teljes felelősséggel váltották egymást a királyi sókamarák kamaraispáni tisztségében.⁸⁹

A Noffri fivérek alkalmazottaiként Magyarországon működő Attavanti fivérek esetében a klán tagjai között meglévő szolidaritás és együttműködés más formái is megfigyelhetők. Az özvegy anyja és két legidősebb fia külön benyújtott adóbevallása ugyan két adózási háztartást jelöl, mégis az anyja és a fiatalabb testvérek eltartásáról a felnőtt fiúk gondoskodtak. Leonardo a családot Magyarországra, Zágrába költöztette, míg ő fivérével Budán élt.⁹⁰ Ennek értelmében a két adózási háztartás egy gazdasági egységet takar. Nemcsak Leonardo és Cristofano di Domenico Attavanti pénzügyi háttere hagyott kívánnivalót maga után, de a rokonság más tagjainak bevallásai is általában romló anyagi körülményeket dokumentálnak ebben az időszakban. Ennek megfelelően a bevallások nem tanúskodnak üzleti együttműködésről, esetleg a rokonság részvételéről a magyarországi ügyletekben. Firenzében élő rokonuk, Antonio di Piero Attavanti hivatalosan kinevezett prokurátorként, fivére Antonio di Piero pedig az ő megbízására és egyetértésével képviselte

86 MOL DL 55767. (1463.) A családra vonatkozó forrásokat és az adólista részletes elemzését Draskóczy István végezte el, lásd *Draskóczy* 1996. 93–112. p.

87 Angello Manini latin nyelvű levele Szegedi Máténak és Odoardo Manininek széki kamarásoknak egy olasz nyelvű, rövid tartalmi összefoglalást tartalmaz, feltehetően Odoardo számára. MOL DL 44490. Odoardo levelei Pape-hez olaszul: MOL DL 44503. (1448. márc. 27.), DL 44504. (1448. márc. 28.)

88 *Draskóczy*, 1994. Pape Manini egy a feleségéhez, Iklódi Anasztáziához írott latin nyelvű levele fennmaradt: MOL DL 48209. (s.d.); *W. Kovács–Valentiny*, 2006. No. 437., 439.

89 A Maninikre vonatkozóan lásd MOL DL 36390. (1442. jan. 8.); a Noffrikra lásd *Engel*, 1996. I. köt. 419. p.; *Teke*, 1995/b. 206. p.

90 ASF Catasto, filza 45. fol. 706r., „*la portata di Betta, donna di Domenico Attavante*”: ASF Catasto, filza 42. fol. 313v.; *Arany*, 2007/b. 491–492. p.

érdekeiket a firenzei hatóságok felé.⁹¹ Ők gondozták a legfiatalabb gyermeket, a három éves Domenico-t is, akit fiatal kora miatt az özvegy nem vitt magával.⁹²

A fent bemutatott családok esetében a magyarországi tevékenységüket illetően — bár követték az alapvető firenzei mintákat —, nagyobb fokú együttműködés, az osztatlan közös vagyonnak a vagyonosabb családok esetén is gyakoribb előfordulása figyelhető meg. Ez feltehetőleg az idegen környezetben végzett üzleti tevékenységre, a központi közigazgatásban betöltött hivatalokkal együtt járó kötelezettségekre és az így élvezett jövedelmek jellegére, valamint egyes esetekben a frissen megszerzett társadalmi pozíció és birtokok biztosabb megőrzésére vezethető vissza.

Korábbi családi stratégiák

A vizsgált családok esetében a korábbi generációk tevékenysége, stratégiáinak bemutatása további támpontot jelenthet a Magyarországon dolgozó üzletemberek motivációinak jobb megértéséhez.

Giovanni di Gherardo Buondelmonti karrierje ebből a szempontból egy érdekes példát képvisel: előbb pécsváradi apát 1410-ben, majd kalocsai érsek volt 1425–1435 illetve 1438–1447 között. Karrierje nagyrészt rokona, Filippo Scolari támogatásának, illetve a Magyarországot követként már felkeresett apjának, Andrea di Lorenzo Buondelmontinak köszönhető.⁹³ Ugyanakkor kevésbé ismertek a korábban már említett, a nemzetség által alapított egyházi jövedelmek kezeléséből származó bevételek és az ilyen jövedelmek kezelésében szerzett, több generáción át visszakövethető tapasztalataikra vonatkozó adatok.⁹⁴ Ez utóbbi feltehetőleg szintén hasznosnak bizonyult, hiszen ekkoriban Magyarországon az uralkodó pénzhiányát több esetben próbálta az egyházmegyék élére állított világi kormányzók, pl. Filippo Scolari révén egyházi bevételekkel pótolni.⁹⁵ Emellett a Buondelmontik esetében ki kell említeni a generációkon át ápoltság jó kapcsolatukat a római Kúriával. Giovanni di

91 Ő nyújtotta be adóbevallásukat is a bevallás végén található bejegyzés értelmében: „... *rechata per me antonio di piero attavanti chonchon sentimento di iacopo di piero attavanti loro procuratore adi 30 di luglio 1427 ...*” ASF Catasto, filza 42. fol. 313v.

92 ASF Catasto, filza 42. fol. 313v.

93 *Teke*, 1995/b. 200. p.

94 Lásd *Bizzocchi*, 1982. 4. p.

95 *Engel*, 1996. I. kötet. 77. p.

Andrea már gyermekként is betöltött egyházi tisztségeket Itáliában.⁹⁶ Fivére, Simone di Andrea 1414-ben mint XXIII. János pápa familiárisa és követe járt Magyarországon.⁹⁷ Giovanni két fivére, Michele és Lorenzo is Magyarországon tartózkodott vele 1427-ben. Ez utóbbi tanúként szerepel egy, a Scolari halála után kialakult tartozási ügy kapcsán keletkezett közjegyzői iratban is.⁹⁸

Giovanni di Andrea Buondelmonti Magyarországi karrierje során is jelentős szerepet játszott a pápai támogatás. V. Márton pápa (1417–1431) támogatta magyarországi ambícióit, amikor 1420-ban mind az uralkodónak mind Scolarinak írt az érdekében.⁹⁹ Scolari 1426-ban bekövetkezett halála és a királyhoz fűződő nem túl jó kapcsolata miatt a Szentszék támogatására továbbra is szüksége volt. 1435-ben az uralkodó sógora, Cillei gróf bebörtönözte, ahonnan csak 1438-ban, Zsigmond halála után szabadult ki. Ekkor azonban visszahelyezték kalocsai érseki székébe, ezt az egyházi tisztséget egészen 1447-ben bekövetkezett haláláig betöltötte.¹⁰⁰

A Melanesi-k jelentékeny gazdasági kapcsolataik mellett előnyös egyházi kapcsolatokkal rendelkeztek.¹⁰¹ Luigi di Ricovero Melanesi, szintén Datini közeli barátja, valamint XXIII. János pápa titkára és tanácsosa volt.¹⁰² Talán részben ennek köszönhető a harmadik fiú, Giovanni di Piero Melanesi egyházi karrierje Magyarországon.

Ugyanakkor, az egyházi tisztségek és karrierek nem voltak könnyen továbbörökíthetők a következő generációk tagjaira, míg az üzleti stratégiák könnyen tanulhatók és továbbvihetőek voltak. A Melanesi nemzetségen belül, a későbbi magyarországi cég firenzei hátterét biztosító nagybáty és a budai Melanesi fivérek apja, Piero a Datini cégéknél vállalt feladatokat az 1380-as évektől kezdve. A magán- és üzleti levelezést tartalmazó levéltári anyagban Francesco di Marco Datini, cégvezetői és Piero di Filippo Melanesi levelezéséből mintegy 40 levél lelhető fel az 1393–1409 közötti időszakból. A később a budai céget Firenzéből ellátó nagybáty, Filippo di Filippo-nak nyolc levele maradt fenn, jórészt Datini pisai üzleti fiókja le-

96 Lukcsics, 1931–1938. I/ 752. Mályusz, 2007. 222. p.; Engel, 1996. I. köt. 66., 335, 515. p., II. köt. 43. p.

97 ZsOklt IV/2301. (1414. július 26.)

98 ASF Miscellanea Repubblica, Busta X. Inserto n. 260.: tartalmazza Zsigmond király Gianozzo di Vanni Cavalvantinak szóló, latin nyelvű parancslevelét a vitatott összeg behajtására, ennek olasz nyelvű fordítását valamint az említett közjegyzői iratot. Lásd még *Teke*, 1995/b. 200. p.

99 ZsOklit VII/1258., 1259.

100 Lukcsics, 1931–1938. II/473–478.

101 Nuti, 1934. 2. p.

102 Pitti, 1986. 444. p., *Fiumi*, 1968. 434. p.

velezésében. A levelek árulkodóak az 1380-as évek elején Genovában, pénzváltóként dolgozó apa és nagybáty fordulatos „karrierjét” illetően. Piero 1383-ban hagyta el Genovát és Datini ügynökként Luccában foglalkozott Pietrasanta-i eredetű vasérc-kereskedelemmel.¹⁰³ Később Firenzében dolgozott Datini megbízottjaként és üzleti partnereként. A levelek tanúsága szerint Datini rendszeres fizetést ajánlott fel neki szolgálataiért, szorult anyagi helyzetére tekintettel.¹⁰⁴ Az 1390-es években Datini firenzei háztartásának és társaságának ügyeit intézte a firenzei hatóságoknál. A sűrű, baráti és gyakran aggodalmas hangvételű levelekben gyakran említi fivérét, Filippo-t is, aki Genovában az adósok börtönét kockáztatta, feltehetőleg egy üzleti partnerével közös adósságai miatt. Piero 1407-ben új társaságot tervezett meg nem nevezett fiaival és fivérével, végül a következő évben Montpellier-be távozott, ahol három évre pénzváltó társaságot alapított egy fiával. Mindebből úgy tűnik, hogy bár a budai társaságot alapító fiatal Melanesi fivérek kezdetben híján lehettek anyagi forrásoknak, ugyanakkor apjuk Datinihoz, és cégeihez fűződő kapcsolata révén minden bizonnyal jó szakértelemre és széles körű ismeretekre, valamint jó üzleti lehetőségekre tettek szert. Apjuk csupán egy testvérüket, az accomandita-val, tehát egyszeri megbízással Alexandriába induló Andrea-t említi név szerint egyik késői levelében, a barcelonai Datini társaság vezetője figyelmébe ajánlva szolgálatait.¹⁰⁵ Ez a fiú az 1427-es adóforrásokban már nem szerepel, további sorsa ismeretlen.

A Corsini családban is fellelhető a fiatal fiúgyermekek külföldi gyakornoki útra küldésének hagyománya. A Magyarországra küldött Matteo és Battista nagypapja, Matteo a XIV. század közepén évtizedeket töltött Londonban és Brügge-ben, amely során megalapozta a család eme ágának vagyonát.¹⁰⁶ A következő generáció, Niccoló, a fiúk nagybátyja Avignonban gyakornokoskodott. Giovanni di Matteo Corsini nehéz anyagi viszonyai hozzájárulhattak ahhoz, hogy gyermekei számára nem tudott olyan kiemelt fontosságú kereskedelmi központokban és jelentős társaságoknál gyakornoki helyet biztosítani, ahogyan az a család korábbi generációi eseté-

103 ASPo, Datini, 528.72, n. 506165. Piero di Filippo Melanesi levele Francesco di Marco Datini-nek. Lucca, 1385.05.20. – Pisa, d.n.; ASPo, Datini, 348.16, n. 1720. Piero di Filippo Melanesi levele Francesco di Marco Datini-nek. Lucca, 1385.05.27. – Prato, 1385.05. 28.

104 ASPo, Datini, 1097.19., n. 132699. Piero di Filippo Melanesi levele Francesco di Marco Datini-nek. Firenze, 1387. 01.12. – Prato, 1387.01.14.

105 ASPo, Datini, 903.15., n. 314887, Piero di Filippo Melanesi levele Cristofano di Bartolo Carocci-nak, Montpellier, 1408. 05.21. – Barcelona, 1408.05.28.; ASPo, Datini, 903.16. n. 314885. Piero di Filippo Melanesi levele Francesco di Marco Datini és társasága részére, Montpellier, 1408. 08.07. – Barcelona, 1408.08.17.

106 *Petrucci*, 1965. XII–XIV. p.

ben általános volt.¹⁰⁷ Buda kiválasztását elősegíthette a rokonság egyik tagjának, Filippo Corsini-nek magyarországi követsége is: 1386-ban járt Mária királynőnél Andrea di Lorenzo Buondelmonti-val és Vanni Castellani-val.¹⁰⁸

A vizsgált családok közül többenél kimutatható a korábbi generációk jelenléte a Magyarországhoz közeli földrajzi régiókban, elsősorban Velencében. Az Attavanti családból a Magyarországon dolgozó Leonardo és Cristofano Attavanti apja, Domenico di Bartolo Attavanti négy levele maradt fenn a Datini levéltárban. A levelek nemcsak állandósuló nehéz anyagi helyzetéről és készpénzzavaráról árulkodnak, hanem arról is hogy fizetett ügynök, Giovanni di Bartolomeo di Mess. Giovanni dolgozott számára Velencében. Andrea di Tommaso Lamberteschi is alapított társaságot Velencében, 1407 és 1410 között és a fennmaradt 49 levél tanúsága szerint együttműködött a barcelonai, mallorcai és valenciai Datini társaságokkal és fiókokkal.¹⁰⁹ Végül, a Manini család korábban említett, Friuli-ban és Velencében letelepedett ága szintén közvetlen tapasztalatokkal rendelkezhetett a földrajzi régiótól.

Gazdasági és társadalmi stratégiák Magyarország elhagyása után

A Melanesi család és Filippo di Simone Capponi esetében a későbbi generációkra vonatkozóan nem rendelkezem adatokkal. A budai társaságot irányító két fivér közül Simone 1430 előtt, Tommaso 1437 előtt hunyt el.¹¹⁰ Simonénak egy budai polgárlánytól született fiának további sorsa sem ismert.¹¹¹ Az 1420-as években már időseknek számító Filippo Capponi két leánya Firenzében maradt és nevelkedett öccse, és a rokonság felügyelete alatt, így a további generációk tevékenysége ebben az esetben nem követhető.¹¹² A többi család következő generációinak tevékenységére, karrierjére vonatkozó adatok számos forrásból gyűjthetőek össze, különösen azon üzletemberek esetében, akik hosszabb-rövidebb magyarországi tartózkodás után visszatértek Itáliába. Tovább növeli a későbbi tevékenységükre vonatkozó kutatás lehetőségeit, ha választhatóak voltak városi tisztségekre.

A városi tisztségek betöltése általános gazdasági stratégiaként tekinthető azoknak a város vezető elitjéhez tartozó családoknak az esetében, amelyek komoly pénzügyi problémákkal szembesültek az 1420-as évektől kezdve. Néhány kutató

107 *Herlihy-Klapisch*, 1988. 782–783. p.

108 *Arany*, 2007/a. 962. p.

109 Lásd a Fondo Datini-hez készült, online adatbázist.

110 *Arany*, 2007/a. 948. p. 28. lj.

111 *Arany*, 2007/a. 949. p.

112 ASF Catasto, filza 17. fol. 479v–481v.

érvelése szerint a városi hivatalok önmagukban nem voltak elégségesek a család anyagi helyzetének rendezésére.¹¹³ A Magyarországot is megjárt Buonaccorso di Pitti ugyanakkor hangsúlyozta ezeknek a bevételi forrásoknak a jelentőségét.¹¹⁴ A választhatóság feltételei szigorúak voltak, a Firenze város (és kormányzata) számára veszélyes személyeket (és családjaikat) — eleinte az előkelő beköltöző arisztokrata, később egyre inkább a gazdasági elithez tartozó, jelentős vagyonnal rendelkező kereskedő családok tagjait — nyilvánították „magnati”-nak és zárták ki a választhatók köréből.¹¹⁵ Ez lett a vizsgált családok közül a Buondelmonti-k és a Panciatichi-k sorsa. Azok a firenzei polgárok is elvesztették jelöltségre vonatkozó jogukat, akik köztartozást halmoztak fel az állammal szemben. Számos, az Albizzi-párt tagjai közül kikerülő firenzei polgár száműzésére került sor 1434-ben Cosimo de' Medicinek a városba történő visszatérése után. Ettől kezdve a várost ténylegesen irányító Medici családdal ápolt esetleges jó kapcsolat jelentős előnyöket biztosított egyes, korábban jelentős gazdasági erejű, de ekkorra meggyengült anyagi helyzetben lévő firenzei család számára. Ezt példázza a fiatal Matteo di Giovanni Corsini későbbi tisztviselői karrierje, amellyel sikeresen megszilárdította a család pénzügyi helyzetét. A Medici család egyik oldalágához tartozó felesége révén számos jövedelmező tisztséget látott el élete során.¹¹⁶ A Corsini család más tagjai is ezt az utat választották.¹¹⁷

Corsini egyébként sokkal sikeresebb volt Firenzébe történő visszatérését követően, mint magyarországi munkaadói, a Panciatichi család. A Panciatichi-k következő generációjának kudarca feltehetőleg éppen annak köszönhető, hogy a városi hivatalok által kínált megoldás számukra nem volt lehetséges, nemcsak „magnati”-vá nyilvánításuk, de hatalmas köztartozásaik is lehetetlenné tették ezt. Antonio, aki a budai és velencei Panciatichi társaság között az összekötő szerepét is betöltötte, visszautasította örökségét apja 1442-ben bekövetkezett halála után. Firenzében nem rendelkezett házzal és mindössze azokat a birtokokat tudta megtartani, amelyeket feleségének

113 Bizzocchi, 1982. 28–29. p.

114 „*Sicché pensa lettore, come a Bonaccorso parve stare, ritrovandosi colla grande spesa, e non avendo di rendita altro che circa a fiorini centocinquanta. Confortomi colla speranza in Dio e negli uffici da utile.*” („Gondold meg olvasóm, milyen helyzetbe került Bonaccorso, nagy kiadásai lévén és nem több mint százötven forint bevétele. Istenben reménykedem és a hasznot hozó hivatalokban.” [a magyar nyelvű fordítás – A.K.] Pitti, 1986. 473. p.

115 A választást az 1298-ban Giano della Bella által bevezetett Ordinamenti di Giustizia szabályozta. A firenzei választási rendszerre lásd Guidi, 1972., Guidi, 1977.

116 Petrucci, 1965. XXXIX. p.

117 Herlihy–Klapisch, 1988. 115. p. ASF Catasto, filza 66. fol. 267.

kötött le annak hozományáért.¹¹⁸ Az öreg Giovanni Panciatici harmadik, Magyarországon feltehetőleg nem dolgozó fia, Piero házasodás útján próbálta javítani helyzetét. Szerencsétlenségére választása egy, a Mediciekkel szemben álló család tagjára esett 1434 előtt, így mind őt, mind leszármazottait kizárták a városi hivatalra jelölhetőek köréből.¹¹⁹ Négy fiából mindössze egynek sikerült — az egyházi karriert választva — stabilizálnia anyagi helyzetét. Az egyházi tisztségek betöltése is gyakori megoldás volt szorult helyzetben, ahogyan ezt korábban már láthattuk.¹²⁰ A másik három fiú egyike sem maradt Firenzében, ketten működtek Nápolyban és Pisa-ban más firenzei cégek alkalmazottaiként, a harmadik fiú, Francesco pedig nagyapja után újra a rokon Capponi család egy tagjával dolgozott.

A hivatalviselők közé tartozott az Attavanti fivérek apja, Domenico di Bartolo Attavanti is, aki priorként 1415. május – júniusában a firenzei kormányzat, a Signoria tagja volt.¹²¹ Mindez a család elismert helyzetére utal Firenzében. Talán a Mediciekhez fűződő jó kapcsolatuk, talán rossz pénzügyi döntések vagy ezek együttesen okozták, hogy a család, de a tágabb rokonság is elszegényedett az 1420-as évekre. Leonardo Attavante-t és fivérét a Noffri fivérek alkalmazták Magyarországon előbb Budán, majd Zágrábban harmincadusként. 1439-ben Firenzébe történt visszatérésének okai nem ismertek, de talán a Medici párt hatalomra jutása is elősegítette azt. 1438-ban rokonával, Giuliano-val alapított társaságot. 1450-ben már Arezzo-ban találjuk, ahol a magyarországi tevékenységéhez hasonlóan vámtisztviselő lett („provveditore delle gabelle di Arezzo”).¹²² Magyarországi tevékenysége mellett társaságot működtetett 1438-ban „Giuliano e Lionardo e compagnia” néven Dél-Itáliában.¹²³ Zágrábban felnőtt testvérei közül az fent említett Giuliano, valamint Gianozzo és Priore szerepel gyakrabban a későbbi forrásokban.¹²⁴ Utóbbi jelentős tisztségeket látott el, a Tízek tanácsa tagja volt (Dieci di Balìa) 1438-ban.¹²⁵

Leonardo fia, Domenico a római kúriában töltötte be az abbreviátor hivatalát egy „societas officiorum”, azaz a hivatalok betöltésére alakult társaság tagjaként 1479 és

118 Conti, 1984. 346. p.

119 Conti, 1984. 346. p.

120 Passerini, 1858/a. 79. p.

121 Online Tratte.

122 Benigni–Carbone–Saviotti, 1985. 59. p.

123 Casale–Feniello–Leone, 2003. 130. p.

124 Gianozzo 1458. évi bevallása: ASF Catasto, filza 816. fol. 194r–197v. Lásd még: Kuehn, 2002. 122. p.; szintén Gianozzo-nak a Medici családhoz fűződő kapcsolatára lásd Kent, *D. V.–Kent, F. W.*, 1982. 95. p.

125 Rubinstein, 1997. 50. p.

1482 között.¹²⁶ 1493-ban a pápai kamara Annate-jában szerepel jegyzőként egy, az egri egyházmegye területére vonatkozó bűnbocsánat kérelem kapcsán.¹²⁷

A Magyarországon letelepedő két, általunk bemutatott család, a Manini és a Noffri család későbbi történetére a hazai források adnak támpontot. A Noffriakra vonatkozó fennmaradt magyarországi okleveles anyag egy második generációs, beilleszkedett nemesi családot tükröznek, míg a Manini-k vegyes, olasz és latin nyelvű levelei az első generáció magyarországi életét mutatja be. A nemességbe betagozódó Manini család legalább három férfitagjáról tudjuk, hogy erdélyi és kelet-magyarországi nemesi családokba házasodtak, ennek ellenére tartották a kapcsolatot a nemzetség Firenzében élő tagjaival, amely figyelemmel kísérte mind a családtagok, mind utódaik magyarországi sorsát, sőt, a köztük kialakult vitás ügyeket.¹²⁸ Erre érdekes példát szolgáltat az 1462 előtt Firenzébe visszatért Francesco Mannini Odoardo fivére özvegyének, Julianna számára írott olasz nyelvű levele.¹²⁹ Francesco ez alkalommal biztosítja támogatásáról őt és leányát az Angello-val kialakult örökösödési vita miatt. Annát, ahogyan hangsúlyozza, családja tagjának tekintti, felajánlja, hogy magához veszi Firenzében. A levél kezdeti formulái arra utalnak, hogy Julianna egy korábbi levelére írott válasz. A levélből az is kiténik, hogy a nemzetség más tagjával, Pagholo-val (feltehetően Pape fia, Paulus), is egyeztetett korábban, tehát kapcsolatban állt a már Magyarországon született következő generáció többi tagjával is. Az említett Pape fia, Paulus kormányozta a máramarosi sóbányákat 1460-as években királyi hivatalnokként, tehát folytatta apja és nagybátyjai tevékenységét.¹³⁰

A Noffri fivérek apjukat, a feltehetőleg 1409 körül Filippo Scolari faktoraként Budára érkező és ott letelepedő Noffri di Bardo-t követték a központi pénzügyigazgatás kulcspozícióiban.¹³¹ Az uralkodó „közvetlen munkatársaiként” jelentős társadalmi rangra tettek szert, Zsigmond nemességét és Pölöske osztatlan birtokát adományozta nekik 1426-ban, amit 1430-ban a király Bajmóc birtokkal cserélt.¹³² Leszármazottaik „egregius”-sá váltak, a nagybirtokos arisztokrácia tagjai közé

126 *Esposito*, 2005. 197–209. p.

127 *Körmendy*, 1990. No. 189. 1493.09.11.

128 *Draskóczy*, 1994. 131. p.; Pape Manini egy feleségéhez, Iklódi Anasztáziához írott latin nyelvű levele fennmaradt: MOL DL 48209. (s.d.); *W. Kovács-Valentiny*, 2006. No. 437., 439.

129 MOL DL 45004. (1462. márc. 20.)

130 *Draskóczy*, 1994. 130. p.

131 *Guasti*, 1869. 579. p.

132 MOL DL 43850. 1430. ; *Engel*, 1996. I. köt. 271., 396. p.

emelkedtek.¹³³ A kalocsai érsek, Giovanni Buondelmonti fivére, Niccolo 1440 körül vette feleségül a tágabb Garai rokonsághoz tartozó Nevnai Treutel Miklós leányát, Borbálát, Lévai Cseh Péter második feleségének testvérét. Ezáltal két jelentős bárói családdal került rokonságba, és beilleszkedett a magyar nagybirtokos családok közé.¹³⁴ Fia, az anyja családi nevéen szereplő Tretrilo Miklós Szekcsői Hercegh Pál lányát vette feleségül.¹³⁵ Az 1464 körül, utódok nélkül bekövetkezett halálával két generáció után kihalt ez a magyarországi Buondelmonti ág, birtokai tulajdonjoga kapcsán Lévai Cseh Péter fia és szekcsői Hercegh Pál és társai között per alakult ki.¹³⁶ A Buondelmonti-féle házasság és az érsek fivérének magyarországi letelepedése 1440-ben további bizonyíték arra, hogy a Buondelmonti klán magyarországi sikere nem csupán az egyébként gyakran túlértékelt Scolari rokonságnak volt köszönhető.

Összegzés

A XV. század elején számos firenzei család jelent meg Magyarország területén. A magyar királyság által nyújtott gazdasági lehetőségeken túl más tényezők is — nem elhanyagolható ezek között az egyre súlyosabb firenzei adóterhek — menekülésre kényszerítették a vagyonos kereskedőréteg tagjait. Gyakran a család több tagja választotta ugyanazt a régiót. A családtagok közötti szolidaritás anyagi háttértől függetlenül kimutatható a szoros üzleti együttműködés és közös felelősségvállalás terén. Több esetben, a tágabb értelemben vett rokonság, beleértve a házasság útján szerzett atyafiságot, működött közre a kereskedelmi ügyletek bonyolításában és a firenzei üzleti háttér biztosításában.

A közös háztartás és a családos férfitestvérek által közösen élvezett jövedelmek, mint a Melanesi, Manini és Noffri fivérek esetében szokatlan lett volna Firenzében, ahol a vagyonmegosztás, de legalábbis a családtagok résztulajdonának pontos megállapítása és írásba foglalása volt az általános gyakorlat. A bemutatott nyolc család közül három esetében megállapítható a helyi családokba történő beházasodás, ami a távolsági kereskedelemben dolgozó firenzei üzletemberekre általában nem jellemző.

133 MOL DL 63251. (1472. okt. 1.), MOL DL 63258. (1473. jan. 12.)

134 MOL DL 136565. és MOL DL 59263. (1440. aug. 1.). A Nevnai családról lásd *Fügedi*, 1986. 262–263.p.; Lévai Cseh Péterről lásd *Sörös*, 1903.

135 MOL DL 15386. (1459. júl. 29.)

136 MOL DL 16001 (1464. jún. 5.), MOL DL 15025. (1464. máj. 18.)

A korábbi generációk Magyarországra vonatkozó tapasztalatai is kimutathatók, ezek feltehetőleg szerepet játszottak a földrajzi régió kiválasztásában, mint ahogy az is, hogy a súlyos adóterhek elkerülését nagyban megkönnyíthette az a tény, hogy nem olyan európai központot választottak ezek a családok a tevékenységük színhelyének, ahol intézményesített firenzei kolónia működött, ami nagyban megkönnyítette volna a firenzei adóhatóság ellenőrző feladatát.

A Firenzébe visszatérő kereskedők és leszármazottaik esetében látható, hogy a városi hivatalok szerepe jelentős volt. Ugyanakkor a fenti adatok értékelésével kapcsolatban óvatosabbnak kell lennünk, mivel a városi adminisztrációra vonatkozó levéltári források elérhetősége és feldolgozottsága kedvezőbb, mint az egyébként is kevésbé fennmaradt, szétszóródott kereskedelmi tevékenységre vonatkozó adatok esetében. Mindennek ellenére az a tény, hogy a bemutatásra került családok többségénél találunk hivatalviselőket, bizonyítja a hivatalok pénzügyi, valamint a családok pillanatnyi anyagi helyzetétől független, meghatározónak mondható társadalmi jelentőségét. Az is megfigyelhető, hogy ezek a családok Magyarországon is követték az a korábbi generációikra jellemző tevékenységi formákat. Elsősorban az egyházi hivatalok és jövedelmek kezelése esetén látható a Szentszékhez fűződő jó viszony fontossága. A firenzei minták követésén túl a firenzeihez képest szokatlanul szoros és eltérő jellegű együttműködés magyarországi tartózkodásuk instabilitásának és bizonytalanságának tudható be. A nemességet kapott családok esetében a nemesség és a birtokok továbbörökítése indokolta ugyanezt. Firenzében az üzleti konkurencia és politikai ambíciók a szolidaritás más formáit igényelték.

Levéltári források és irodalom

Levéltári források

ASF

Archivio di Stato di Firenze

Catasto Archivio del Catasto

Miscellanea Repubblicana.

Signori, carteggi, missive, I. cancelleria

Signori, Dieci di Balìa, Missive, Legazioni e Commissarie = Fondo Signori,
Carteggio Dieci di Balìa, Otto di Pratica, Dieci di Balìa,
Missive, Legazione e commissarie

ASPo

Archivio di Stato di Prato

Datini Fondo Datini, <http://datini.archiviodistato.prato.it/www/query.html>. Utolsó letöltés ideje: 2009. 06.15.

MOL

Magyar Országos Levéltár

DL Diplomatikai Levéltár
DF Diplomatikai Fényképgyűjtemény

Kiadott források és irodalom

- Alia d', Antonino*, 1940 *D'Alia, Antonino*: Ludovico Manin ultimo doge di Venezia. Roma, 1940.
- Arany*, 2007/a *Arany Krisztina*: Siker és kudarc – Két firenzei kereskedőcsalád, a Melanesi-k és Corsini-k Budán Luxemburgi Zsigmond uralkodása (1387–1427) alatt. In: Századok 141. (2007) 943–966. p.
- Arany*, 2007/b *Arany Krisztina*: Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon 1370–1450. Protopográfiai adattár. In: Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok) 14. (2007) 483–549. p.
- Arany*, 2008 *Arany Krisztina*: Firenzei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a 15. században. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter. Budapest, Martin Opitz kiadó, 2008. 277–297. p.
- Avray d', 2002* *d'Avray, David*: Lay Kinship Solidarity and Papal Law. In: Law, Laity and Solidarities. Essays in Honour of Susan Reynolds. Szerk.: Stafford, Pauline – Nelson, Janet L. – Martindale, Jane. Manchester, Manchester University Press, 2002. 188–199. p.

- Benigni–Carbone –Saviotti*, 1985 *Benigni, Paola – Carbone, Laretta – Saviotti, Claudio: Fonti per la storia del sistema fiscale urbano, 1384–1533. Arezzo, Archivio di Stato di Arezzo, 1985.*
- Bizzocchi*, 1982 *Bizzocchi, Roberto: La dissoluzione di un clan familiare: I Buondelmonti di Firenze nei secoli XV e XVI. In: Archivio Storico Italiano 140. (1982) 3–43. p.*
- Bizzocchi*, 1987 *Bizzocchi, Roberto: Chiesa e potere nella Toscana del Quattrocento. Bologna, Il Mulino, 1987.*
- Brucker*, 1983 *Brucker, Gene: Renaissance Florence. Berkeley, University of California Press, 1983.*
- Budak*, 1995 *Budak, Neven: I fiorentini nella Slavonia e nella Croazia. In: Archivio Storico Italiano 153. (1995) 681–695. p.*
- Cardini*, 1997 *Cardini, Franco: L'acciar de cavalieri: Studi sulla cavalleria nel mondo toscano e italico (secc. XII–XV.) Firenze, Le Lettere, 1997.*
- Casale–Feniello –Leone*, 2003 *Casale, Benigno – Feniello, Amedeo – Leone, Alfonso: Il commercio a Napoli e nell'Italia meridionale nel XV secolo: fonti e problemi. Napoli, Athena, 2003.*
- Clarke*, 2002 *Clarke, Paula: The Identity of the Expatriate: Florentines in Venice in the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries. In: Society and Individual in Renaissance Florence. Szerk.: Connel, William J. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2002. 384–408. p.*
- Conti*, 1984 *Conti, Elio: L'imposta diretta a Firenze nel Quattrocento (1427–1494). Roma, Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 1984.*
- Draskóczy*, 1994 *Draskóczy István: Olaszok a 15.századi Erdélyben. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk.: Draskóczy István. Budapest, 1994. 125–145. p.*
- Draskóczy*, 1996 *Draskóczy István: Adósjegyzék a 15. századból. In: Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, JPTE Továbbképző Központ, 1996. 93–112. p.*

- Engel*, 1987 *Engel Pál*: Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk.: Vadas Ferenc. Szekszárd, Béri Balogh Ádám Múzeum, 1987. 53–89. p.
- Engel*, 1996 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. I–II. köt. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996.
- Ernyei–Szerémi*, 1912 *Ernyei József–Szerémi [Arthur Odescalchi]*: A Majthényiak és a Felvidék. Történelmi és genealógiai tanulmány. I. köt. Budapest, Ármin Fritz, 1912.
- Esposito*, 2005 *Esposito, Anna*: Note sulle societas officiorum alla corte di Roma nel pontificato di Sisto IV. In: Kurie und Region. Festschrift für Brigide Schwarz zum 65. Geburtstag. Szerk.: Flug, Brigitte – Matheus, Michael – Rehberg, Andreas. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005. 197–209. p.
- Fiumi*, 1968 *Fiumi, Enrico*: Demografia, movimento urbanistico e classi sociali in Prato dall'età comunale ai tempi moderni. Firenze, Leo S. Olschki, 1968.
- Fügedi*, 1986 *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, Magvető, 1986.
- Goody*, 1983 *Goody, Jack*: The Development of the Family and Marriage in Europe. Studies in Literacy, Family, Culture and the State. Cambridge (Mass.), Cambridge University Press, 1983.
- Guasti*, 1869 Commissioni di Rinaldo degli Albizzi per il comune di Firenze dal 1399–1433. In: Documenti di storia italiana. Pubblicato a cura della R. Deputazione sugli studi di storia patria per le provincie di Toscana, dell'Umbria e delle Marche. Szerk.: Guasti, Cesare. I–II. köt. Firenze, 1869.
- Guidi*, 1972 *Guidi, Guidobaldo*: I sistemi elettorali agli uffici del Comune di Firenze nel primo trecento: Il sorgere della elezione per squittino (1300–1328). In: Archivio Storico Italiano 130 (1972) 373–424. p.
- Guidi*, 1977 *Guidi, Guidobaldo*: I sistemi elettorali agli uffici della città-repubblica di Firenze nella prima metà del Trecento

- (1329–1349). In: *Archivio Storico Italiano* 135. (1977) 345–407. p.
- Herlihy, 1967* *Herlihy, David: Medieval and Renaissance Pistoia: The Social History of an Italian Town.* New Haven, Yale University Press, 1967.
- Herlihy, 1987* *Herlihy, David: La famiglia nel Medioevo.* Roma, Laterza, 1987.
- Herlihy, 1995/a* *Herlihy, David: The Making of the Medieval Family: Symmetry, Structure and Sentiment.* In: *Women, Family and Society in Medieval Europe. Historical Essays, 1978–1999.* Szerk.: Molho, Anthony. Providence–Oxford, Berghahn Books, 1995. 135–173. p.
- Herlihy, 1995/b* *Herlihy, David: The Florentine Merchant Family in the Middle Ages.* In: *Women, Family and Society in Medieval Europe. Historical Essays, 1978–1999.* Szerk.: Anthony Molho. Providence–Oxford, Berghahn Books, 1995. 193–214. p.
- Herlihy–Klapisch, 1988* *Herlihy, David – Christiane Klapisch-Zuber: I toscani e le loro famiglie. Uno studio sul Catasto fiorentino del 1427.* Bologna, il Mulino, 1988.
- Jakó, 1990* *A Kolozsmonostori Konvent jegyzőkönyvei (1289–1556).* Szerk.: Jakó Zsigmond. I–II. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- Kádár–Tagányi–Réthy–Pokoly, 1900–1905* *Kádár József– Tagányi Károly – Réthy László – Pokoly József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája.* Dés, 1900–1905.
- Katona, 2001* *Katona István: A kalocsai érseki egyház története.* Ford.: Takács József, szerk.: Thoroczkay Gábor. Kalocsa, Kalocsai Múzeumbartók Köre, 2001.
- Kent, 1977* *Kent, Francis William: Household and Lineage in Renaissance Florence. The family life of the Capponi, Ginori and Rucellai.* Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 1977.

- Kent, D. V.* – *Kent, F. W.*, 1982 *Kent, Dale V. – Kent, Francis William*: Neighbours and Neighbourhood in Renaissance Florence: the District of the Red Lion in the Fifteenth Century. New York, 1982.
- Kintzinger*, 2000 *Kintzinger, Martin*: Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigismunds. Stuttgart, Thorbecke, 2000.
- Kirschner*, 2004 *Kirschner, Julius*: Family and Marriage: a Socio-legal Perspective. In: Italy in the Age of the Renaissance: 1300–1550. Szerk.: Najemy, John M. Oxford, Oxford University Press, 2004.
- Klapisch*, 1991 *Klapisch-Zuber, Christiane*: Kinship and Politics in Fourteenth-Century Florence. In: The Family in Italy from Antiquity to the Present. Szerk.: Kertzer, David I. – Saller, Richard. New Haven–London, Yale University Press, 1991.
- Klapisch*, 1987 *Klapisch-Zuber, Christiane*: Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy. Chicago, University of Chicago Press, 1987.
- Kubinyi*, 1973 *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig 1541-ig. In: Budapest története II. Szerk.: Gerevich László – Kosáry Domokos. Budapest, 1973.
- Körmendy*, 1990 *Annate e Regno Hungariae Provenientes in Archivio Secreto Vaticano 1421–1536. A Magyarországi Egyházmegyéek Javadalmainak Annátái 1421–1536.* Szerk.: Körmendy József. Budapest, Akadémiai kiadó, 1990.
- Kuehn*, 1982 *Kuehn, Thomas*: Emancipation in Late Medieval Florence. Piscataway (New Jersey), Rutgers University Press, 1982.
- Kuehn*, 1991 *Kuehn, Thomas*: Law, Family, Women: Toward a Legal Anthropology of Renaissance Italy. Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- Kuehn*, 2002 *Kuehn, Thomas*: Illegitimacy in Renaissance Florence. Ann Arbor (Mich.), University of Michigan Press, 2002.

- Lansing*, 1991 *Lansing, Carol*: The Florentine Magnates: Lineage and Faction in a Medieval Commune. Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 1991.
- Lukcsics*,
1931/1938 XV. századi pápák oklevelei I. köt. V. Márton pápa (1417–1431), II. köt. IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455). Szerk.: Lukcsics Pál. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1931–1938.
- Mályusz*, 2007 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Második kiad. Budapest, Műszaki kiadó, 2007.
- Melis*, 1962 *Melis, Federigo*: Aspetti della vita economica medievale. Studi nell'Archivio Datini di Prato. Firenze, Olschki, 1962.
- Molho*, 2000 *Molho, Anthony*: Names, Memory, Public Identity in Late Medieval Florence. In: *Art, Memory, and Family in Renaissance Florence*. Szerk.: Ciappelli, Giovanni – Lee Rubin, Patricia. New York, Cambridge University Press, 2000. 237–252. p.
- Molho*, 1971 *Molho, Anthony*: Florentine Public Finances in the Early Renaissance, 1400–1433. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1971. (Harvard Historical Monographs, LXV.)
- Molho*, 1994 *Molho, Anthony*: Marriage Alliance in Late Medieval Florence. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1994.
- Morelli*, 1986 *Morelli, Giovanni di Pagolo*: Ricordi. In: *Mercanti scrittori. Ricordi nella Firenze tra Medioevo e Rinascimento*. Szerk.: Branca, Vittore. Milano, Rusconi, 1986. 101–339. p.
- Najemy*, 2006 *Najemy, John*: A History of Florence 1200–1575. Oxford, Blackwell, 2006.
- Nuti*, 1934 *Nuti, Ruggiero*: Un mercante pratese in Ungheria nel secolo XV. In: *Archivio Storico Pratese* 12. (1934) 1–5. p.
- Online Catasto
of 1427 On-line Catasto of 1427. Edited by David Herlihy, Christiane Klapisch-Zuber, R. Burr Litchfield and Anthony Molho. [Machine readable data file based on *D. Herlihy and C.*

- Klapisch-Zuber*, Census and Property Survey of Florentine Domains in the Province of Tuscany, 1427–1480. [Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R.I., 2002. www.stg.brown.edu/projects/catasto/overview. Utolsó letöltés ideje: 2007. szeptember 15.]
- Online Tratte Florentine Renaissance Resources, Online Tratte of Office Holders, 1282-1532. Machine readable data file. Edited by David Herlihy, R. Burr Litchfield, Anthony Molho, and Roberto Barducci. (Florentine Renaissance Resources/STG: Brown University, Providence, R. I., 2002.). Utolsó letöltés ideje: 2009. július 15.
- Origo*, 1986 *Origo, Iris*: Im Namen Gottes und des Geschäfts. Lebensbild eines toskanischen Kaufmanns der Frührenaissance: Francesco di Marco Datini 1335–1410. München, Beck, 1986.
- Passerini*, 1858/a *Passerini, Luigi*: Genealogia e storia della famiglia Panciatichi. Firenze, 1858.
- Passerini*, 1858/b Passerini, Ruggiero: Genealogia e storia della famiglia Corsini descritta da Luigi Passerini. Firenze, 1858.
- Petrucchi*, 1965 Il libro di Ricordanze dei Corsini (1362–1457). Szerk.: Petrucchi, Armando. Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1965.
- Pitti*, 1986 *Pitti, Bonaccorso*: Ricordi. In: Mercanti scrittori. Ricordi nella Firenze tra Medioevo e Rinascimento. Szerk.: Branca, Vittore. Milano, Rusconi, 1986. 341–503. p.
- Polidori*, 1843 *Polidori, Filippo Luigi*: Vite di illustri italiani: inedite o rare con illustrazioni. Firenze, Vieusseux, 1843.
- Rubinstein*, 1997 *Rubinstein, Nicholas*: The Government of Florence Under the Medici (1434–1494). Oxford, Clarendon Press, 1997.
- Shepherd*, 1825 *Shepherd, William*: Vita di Poggio Bracciolini. Ford.: Tonelli, Tommaso. Florence, 1825.
- Sörös*, 1903 *Sörös Pongrácz*: Lévai Cseh Péter. In: Századok 37. (1903) 824–837.p.

- Teke*, 1995/a *Teke Zsuzsa*: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373–1403. In: Történelmi Szemle 37. (1995) 129–150. p.
- Teke*, 1995/b *Teke Zsuzsa*: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után, 1404–1437. In: Századok 129. (1995) 195–214. p.
- Tkalčić*,
1889–1910 Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. I–X. köt. Szerk.: Tkalčić, Johannes B. Zagreb, 1889–1910.
- W. Kovács*
–*Valentiny*, 2006 *W. Kovács András* – *Antal Valentiny*: A Wass család cegei levéltára. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006.
- Wenzel*, 1863 *Wenzel Gusztáv*: Ozorai Pipo. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából. Pest, 1863.
- Zacchigna*, 2001 *Zacchigna, Michele*: Lavoro sottoposto e commerci in una comunità friulana: Udine fra crisi e sviluppo (secoli XIV–XV). Trieste, Edizioni Università Trieste, 2001.
- ZsOklt. Zsigmondkori Oklevéltár. (1387–1422). I–IX. kötet. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Budapest, Akadémiai Kiadó – MOL, 1951–2004.